

**ДО ПИТАННЯ ПРОЦЕСУ УНІВЕРБАЦІЇ
У СУЧАСНІЙ СЛОВАЦЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ**

УДК 811.162.4-26'373.611

О. Гуменна. До питання процесу універбації у сучасній словацькій літературній мові; 11 сторінок; кількість бібліографічних джерел – 9; мова українська.

Анотація. Стаття присвячена похідним найменуванням словацької літературної мови, що утворені шляхом універбації. Універби аналізуються через призму словотвірних типів та ономасіологічних категорій. Розглядаються стилістично забарвлені та нейтральні продукти універбації.

Ключові слова: універбація, універб, ономасіологічна категорія, словотвірний тип, словотвірний формант.

При аналізі процесу універбації у словацькій літературній мові доцільно розрізнити універбацію у ширшому та вужчому значенні слова. Універбація у ширшому значенні – це загальна тенденція, що ґрунтується на принципі економії мовних засобів, це комунікативна доцільність, що має системний характер і реалізовується на різних рівнях мови.

Під універбацією у вужчому значенні слова у словацькій лінгвістичній науці називають процес творення однослівних найменувань на основі багатослівних (здебільшого двослівних) аналітичних найменувань. Як зазначають дослідники [8, с. 299], однослівні найменування творяться на основі багатослівних одиниць шляхом деривації (*presilová hra* → *presilovka*), субстантивації (*triedna učiteľka* → *triedna*), синекдохи (*skok o žrdi* → *žrd'*), композиції (*hráč prvej ligy* → *prvoligista*) або спрощення (*simplifikácia*) багатослівного найменування. Це може бути контекстуальне спрощення (*vláda SR* – *vláda*) або аббревіація (*Slovenská akadémia vied* – *SAV*).

В українському мовознавстві термін «універбація» визначається подібно. Це різновид суфіксального способу словотворення, при якому словосполучення за допомогою суфіксації перетворюється у слово: *записна книжка* – *записник*, *манна крупа* – *манка* [1]. Українські дослідники визначають різні шляхи згортання розчленованих номінацій у синонімічні лексеми: суфіксальна деривація (*маршрутне таксі* – *маршрутка*), еліптична субстантивація (*мобільний телефон* – *мобільний*), композиція (*проект закону* – *законо-*

проект), зрощення (*вічно зелений – вічнозелений*), аббревіація (*драмгурток – драматичний гурток, МОК – Міжнародний олімпійський комітет*) [2, с. 8]. У нашому дослідженні термін «універбація» означає перетворення мотивуючого двослівного (рідше багатослівного) найменування в одну лексему.

Явище універбації зумовлюється як внутрішньомовними (протириччям між розчленованістю форми найменування і єдністю, цілісністю його значення), так і позамовними чинниками (економією мовних засобів, прагненням до найкоротшого висловлювання, до експресивності найменування, обмеженістю оперативної пам'яті людини).

Універбація це явище, яке стає у мовленні щоразу продуктивнішим у результаті щоразу інтенсивнішого впливу мовно-суспільних факторів, як-от: збільшення кількості активних користувачів літературної мови, більша кількість мовленнєвих актів у літературній комунікації, помітний вплив мови засобів масової інформації.

Матеріал цього дослідження становлять лексеми-універби, які відбиті у «Короткому словнику словацької мови» 2013 року видання (далі КССМ), одиниці, зафіксовані нами на сторінках словацьких газет, журналів і в побутовому мовленні словаків. Загалом наша база універбів становить 202 одиниці.

Ми спробуємо проаналізувати процес універбації як словотвірний акт, у результаті якого декількаслівне найменування (здебільшого це стійке словосполучення) перетворюється в однослівний відповідник – універб. Ми розглядаємо універбацію в аспекті визначення мотивації між декількаслівним (усталеним) найменуванням та однослівним універбом на ономасіологічному рівні. Окремо спробуємо зупинитися на визначенні стилістичної забарвленості або нейтральності похідних найменувань, утворених у процесі універбації.

Універбація ґрунтується на відношенні семантичної еквівалентності між твірним словосполученням і похідним словом. Основою слова стає той член мотивуючого словосполучення, який виконує роль атрибута, функцію іменника бере на себе словотвірний формант з предметним значенням (носії ономасіологічного базису).

Переважну більшість прикладів у нашому матеріалі (93%) становлять похідні, утворені шляхом суфіксальної деривації. Потрібно зазначити, що кількість цих похідних постійно зростає, натомість інвентар словотвірних формантів, які використовуються для їхнього творення, є небагатий.

Як показує наш матеріал, найбільша група універбів відноситься до ономасіологічної категорії, що становить *назви носіїв ознаки-неосіб*. У межах цієї ономасіологічної категорії виокремлюємо словотвірні типи, у яких твірною основою виступає прикметник, тобто це відприкметникові похідні

(деад'ективи). Як словотвірні форманти використовуються суфікси **-ka**, **-ák/-iak**, **-ica**, **-ník**.

Найактивніше для творення відприкметникових суфіксальних універбів використовується суфікс **-ka**. Цей словотвірний тип виражений словотвірною моделлю **Z_{adj} + -ka¹**, а словотвірне значення можна відбити перифразом «те, що назване твірною основою». Наприклад: **akciovka** ← *akciová spoločnosť*, **benzínka** ← *benzínová pumpa*, **dvojkol'ajka** ← *dvojkol'ajná železnica*, **dychovka** ← *dychová hudba*, **generálka** ← *generálna skúška*, **hromnička** ← *hromničná sviečka*, **chrumka** ← *chrumkavý výrobok*, **zjazdovka** ← *zjazdová trať*, **operačka** ← *operačná sála*, **ordinačka** ← *ordinačná miestnosť/sála*, **sódovka** ← *sódová voda*, **spiatočka** ← *spiatočná rýchlosť*, **káblovka** ← *káblová televízia*, **šalátovka** ← *šalátová uhorka*, **šamotka** ← *šamotová tehla*, **šípka** ← *šípový ker*, **špeciálka** ← *špeciálna mapa*, **tlačovka** ← *tlačová porada*, **výberovka** ← *výberový album*, **zubačka** ← *ozubnicová železnica*, **výpadovka** ← *výpadová cesta*.

Наступний словотвірний тип в межах ономасіологічної категорії **назви носіїв ознаки-неосіб** визначаємо за словотвірною моделлю **Z_{adj} + -ák/-iak**, наприклад: **baloniak** ← *balónový plášť*, **osobák** ← *osobný vlak*, **nákladniak** ← *nákladné auto*, **slamenák** ← *slamený klobúk*, **cest'ák** ← *cestovný príkaz*, **abst'ák** ← *abstinenčný syndróm*, **koncentrák** ← *koncentračný tábor*, **táborák** ← *táborový oheň*, **vežiak** ← *vežový dom*, **panelák** ← *panelový dom*, **vodičák** ← *vodičský preukaz*, **kompetenčák** ← *kompetenčný zákon*.

Окремий словотвірний тип в межах названої ономасіологічної категорії ми виокремили за словотвірною моделлю **Z_{adj} + -ica**, наприклад: **rascovica** ← *liehový rascový nápoj*, **slivovica** ← *liehový slivkový nápoj*, **hruškovica** ← *liehový hruškový nápoj*, **marhuľovica** ← *liehový marhuľový nápoj*, **višňovica** ← *liehový višňový nápoj*, **čerešňovica** ← *liehový čerešňový nápoj*, **kapustnica** ← *kapustová polievka*.

Ще інший словотвірний тип в межах цієї ономасіологічної категорії представлений словотвірною моделлю **Z_{adj} + -ník**, наприклад: **makovník** ← *makový koláč*, **orechovník** ← *orechový koláč*, **lekvárovnik** ← *lekvárový koláč*, **tvarohovník** ← *tvarohový koláč*.

Наступну значну групу похідних найменувань, які виникли в процесі універбації, відносимо до ономасіологічної категорії, що становить **назви засобів дії**. У цій ономасіологічній категорії виділяємо універби, твірною основою для яких виступає дієслово – девербативи. Як словотвірні форманти використовуються суфікси **-ka**, **-dlo**.

¹ Для аналізу словотвірних типів використовуємо словотвірні моделі, запропоновані Ю. Фурдиком. Наприклад: Z adj + -ka, де Z – це твірна основа, adj – частинимовна приналежність твірної основи, -ka – словотвірний формант.

Перший словотвірний тип, який ми виокремили в межах названої категорії, можна представити словотвірною моделлю $Z_{\text{verb}} + \text{-ka}$. Наприклад: *česačka* ← *stroj na česanie ľanu*, *čistička* ← *čistiaci stroj*, *čítačka* ← *čítacie zariadenie*, *hrabačka* ← *stroj na hrabanie*, *hrkáčka* ← *hrkajúca hračka*, *lúpačka* ← *stroj na lúpanie plodín*, *miešačka* ← *miešací stroj*, *stíhačka* ← *stíhacie lietadlo*, *triedička* ← *triediaci stroj*, *umývačka* ← *umývací stroj*.

До наступного словотвірного типу в межах ономасіологічної категорії *назв засобів дії* зараховуємо віддієслівні похідні із словотвірним формантом **-dlo**. Ця група універбів представлена словотвірною моделлю $Z_{\text{verb}} + \text{-dlo}$, наприклад: *brnkadlo* ← *niečo, čím sa brnká*, *čistidlo* ← *prostriedok na čistenie*, *hladidlo* ← *nástroj na hladenie*, *kresadlo* ← *nástroj na kresanie*, *kvapkadlo* ← *nástroj na kvapkanie*, *leštadlo* ← *prostriedok na leštenie*, *nahrávadlo* ← *prostriedok na nahrávanie*, *riedadlo* ← *prostriedok na riedenie*, *sladidlo* ← *sladiaci prostriedok*.

При словотвірному акті універбації значення твірного словосполучення і похідного найменування не змінюється. Проте основним у творенні універба виступає лише один член словосполучення – носій ономасіологічної ознаки, тоді як другий виражений лише словотвірним формантом – носієм ономасіологічного базису. При цьому значення «основного» компоненту твірного словосполучення змінюється, часто змінюється і його частиномовна приналежність. Саме тому виокремлені нами ономасіологічні категорії відносимо до мутаційного типу ономасіологічної категорії.

Наш матеріал показує, що поза межами виокремлених ономасіологічних категорій опинилися два словотвірні типи. Перший з них становлять відіменникові похідні, які охоплено словотвірною моделлю $Z_{\text{subst}} + \text{-ka}$. До цього словотвірного типу ми віднесли такі універби: *automobilka* ← *továreň na výrobu automobilov*, *indiánka* ← *kniha/film o Indiánoch*, *kovbojka* ← *príbeh o kovbojoch*, *menovka* ← *štítok s menom*, *pozvánka* ← *tlačené pozvanie na účasť*, *semiška* ← *topánka zo semišu (semišky)*, *snehovka* ← *topánka do snehu (snehovky)*, *textilka* ← *továreň na textil*.

Цікавою підгрупою в межах даного словотвірного типу виступають похідні, утворені від власних назв за словотвірною моделлю $Z_{\text{propr}} + \text{-ka}$. Наприклад: *bondovka* ← *film o J. Bondovi*, *morzeovka* ← *Morseova abeceda*, *škodovka* ← *auto značky Škoda*, *tatrovka* ← *auto značky Tatra*, *adidasky* ← *športová obuv značky Adidas*, *jóbovka* ← *Jóbova zvesť*, *vernovka / verneovka* ← *román J. Verna*, *kuzmánka* ← *Kuzmányho ulica*, *moyzeska* ← *Moyzesova ulica*, *šrobárka* ← *Šrobárova ulica*. Слід зазначити, що останні три приклади не є системним явищем, адже маємо *štúrova* ← *Štúrova ulica*.

До другого словотвірного типу відносяться універби, твірною основою яких виступає числівник. Такі найменування охоплені словотвірною моделлю

лю **Z_{num}** + **-ka**, наприклад: *osemstovka* ← *športová súťaž v behu na 800 m*, *dvojka* ← *električka č. 2*, *dvojka* ← *druhý rýchlostný stupeň*, *desiatka* ← *autobus č. 10*, *štvorťovka* ← *beh na 400 m*, *tridsiatka* – *30 rokov*, *šesťdesiatka* – *rýchlosť 60 km/hod.*, *šesťstotrojka* – *osobné auto značky Tatra 603*, *šesťstotrinásťka* – *osobné auto značky Tatra 613* та ін.

Окрему групу універбів становлять похідні, утворені еліптичною субстантивациєю, або т. зв. еліптичною універбацією [6, с. 66]. У прикметниково-іменниковому словосполученні опускається іменник, і все значення словосполучення виражається прикметником, який субстантивується. Ми зафіксували невелику кількість похідних, утворених за словотвірною моделлю **Z_{adj}** + **o**, зокрема такі: *trvalá* ← *trvalá ondulácia*, *hlavný* ← *hlavný čašník*, *študijné* ← *študijné oddelenie*, *skúškové* ← *skúškové obdobie*, *triedny* ← *triedny učiteľ*, *občiansky* ← *občiansky preukaz*, *nočná* ← *nočná služba*, *veriaci* ← *veriaci človek*, *ženská* ← *ženská osoba*, *stužková* ← *stužková slávnosť*. Окремою групою в межах цього словотвірного типу виступають субстантивовані прикметники, які у твірному словосполученні поєднувалися із словом *peniaze*, як-от: *cestovné*, *vstupné*, *výživné*, *prepitné*, *obslužné*, *vodné*, *stočné*. Загалом можна припустити, що цей словотвірний тип не є продуктивним, що й зазначають словацькі дослідники [8, с. 304].

Похідні найменування, які утворилися у процесі універбації, переважно мають той самий рід, що й (основний) іменник твірного декількаслівного/двослівного словосполучення. Наприклад: *rafinérka* ← *rafinérska spoločnosť*, *hitovka* ← *hitová skladba*, *vodičák* ← *vodičský preukaz*. Коливання фіксуємо у тих випадках, коли іменник середнього роду замінюється словотвірним формантом чоловічого роду, як-от: *doškol'ovák* ← *doškol'ovacie zariadenie*, *nákladniak* ← *nákladné auto*, або коли іменник чоловічого роду замінюється словотвірним суфіксом жіночого роду (*bytovka* ← *obytný dom*, *kriminálka* ← *kriminálny film*, *výberovka* ← *výberový album*, *pobočka* ← *pobočný závod*, *delegačka* ← *delegačný list*, *trhačka* ← *trhací stroj* і т. ін.).

Як показує наш матеріал, переважна більшість найменувань, що виникли в процесі універбації, утворені за допомогою суфікса **-ka**. Як зазначає Я. Горещький [7, с. 112], функція цього форманту у таких прикладах полягає лише у тому, щоб змінити стійке словосполучення на один іменник. Натомість за допомогою словотвірного форманта **-ák/-iak** утворюються переважно стилістично марковані лексичні одиниці, як-от: *baloniak/baloňák*, *cesták*, *absták*, *krvák*, *trhák*, *tereňák*, *decák*, *kulturák*, *Lomničák*, *vodičák*. На думку Я. Босака [4, с. 235], цей суфікс є найпродуктивнішим словотвірним засобом у процесі творення сленгових слів у сучасній словацькій мові. Слід зазначити, що одиниці зафіксовані нами в усному мовленні словаків (*baloňák*, *cesták*, *absták*,

tereňák, vodičák), не відбиті у нормативних лексикографічних працях. Причиною цього може слугувати пояснення, що при творенні таких універбів було використано суфікс **-ák**, тоді як згідно з правилами словотворення словацької мови після м'яких приголосних має вживатися варіант **-iak**, наприклад: *vežiak*.

Універбація як один із способів перетворення декількаслівних /двослівних найменувань в однослівні часто реалізується в розмовному мовленні. Передумовою для активного використання універбів є намагання мовців експресивізувати висловлювання, надати йому емоційності, природності. Як зазначає І. Думчак [3, с. 28], іноді вживання універбів сприяє ідентифікації мовця (вказує на його належність до певної соціальної групи: студентської, виробничої і т. ін.), відображає намагання мовця встановити тісніший контакт з адресатом.

Універби виникають передусім в розмовному мовленні ще й тому, що воно характеризується помітною тенденцією до економії мовних засобів, прагненням до найкоротшого повідомлення. Часто це пов'язано з обмеженим часовим проміжком для повідомлення певної інформації, зокрема у засобах масової інформації, або в установленій довжині титрів, у які потрібно вмістити максимально стиснену інформацію.

Суфіксальні універби часто мають стилістично маркований характер. На відміну від дублетних синонімічних повних найменувань, які відзначаються стилістично нейтральним характером і вживаються переважно в офіційному мовленні, універби можуть використовуватися для передачі емоційно забарвлених висловлювань і використовуватися в експресивних стилях мови.

На думку дослідників [8, с. 299], найчастіше універби творяться у сфері професійного мовлення і вживаються на позначення предметів, які відносяться до певної професійної діяльності людини. Наша вибірка універбів засвідчила, що переважна більшість похідних найменувань, утворених за словотвірними моделями $Z_{\text{verb}} + \text{-dlo}$ та $Z_{\text{verb}} + \text{-ka}$ (назви різних пристроїв і устаткування), у КССМ відбита як нейтральні лексичні одиниці: *miešačka, čistička, riedidlo, stieradlo*. Розмовний статус має лише лексема *stíhačka*. Можна припустити, що саме частота вживання змінює стилістичний статус новоутвореної в процесі універбації лексеми. Адже спочатку слово виникає для простішого і економнішого висловлювання, а що частіше воно використовується у мовленні, то швидше «проходить» розмовний статус, починає вживатися паралельно із семантично еквівалентним словосполученням, і згодом стає нейтральною лексичною одиницею. Як показують дослідження термінологічного складу лексики словацької мови [9, с. 151], у термінології певних галузей виробництва цілі мікросистеми термінів виникли як результат процесу універбації. Як приклад І. Масар наводить термінологію галузі легкої промисловості.

Матеріал нашого дослідження показує, що універби на позначення різних установ і організацій, представлені словотвірними моделями $Z_{\text{subst}} + \text{-ka}$ і $Z_{\text{adj}} + \text{-ka}$, відбиті в КССМ з позначкою *розм.*, як-от: *univerzítka, automobilka, benzínka, cestovka, akciovka, káblovka, priemyslovka, rafinérka*, або взагалі не зафіксовані у цьому словнику, наприклад: *neziskovka, mimovládka, rozpočtovka, realítka, nebankovka, atómka, jadrovka*. Лексичні одиниці, що утворені в межах цих словотвірних типів, мають переважно розмовний статус. Зокрема, розмовними є всі відпропріальні похідні, такі як: *verneovka, kuzmánka, moyzeska, bondovka* тощо. Нейтральні найменування в межах названих словотвірних типів відносяться переважно також до сфери професійного спілкування (*bavlnka, dvojkola, nosovka, sykavka, plánka, pobočka, prevodovka, samolepka, stojka*), або складають лексико-семантичну групу зацікавлень людини, насамперед у сфері спорту і культури, наприклад: *zjazdovka, bežky, časovka, lanovka, kriminálka, detektívka*.

Універби, утворені за словотвірною моделлю $Z_{\text{num}} + \text{-ka}$, переважно становлять нейтральну лексику словацької мови, лише одиниці *osemstovka* й *štvorstovka* відбиті у словнику як розмовні. Відчислівникові похідні мають досить високу частоту вживання у словацькій мові, адже вони використовуються на позначення різних денотатів, як-от: *dvojka* ← *električka č. 2, autobus č.2, izba č. 2, druhý rýchlostný stupeň, šest'desiatka* ← *autobus č. 60, pretekár č. 60, vek 60 rokov, rýchlosť 60 km/hod* тощо.

Усі відприкметникові похідні, утворені за словотвірною моделлю $Z_{\text{adj}} + \text{-ica}$ та $Z_{\text{adj}} + \text{-ník}$, становлять нейтральну лексику словацької мови. Натомість усі універби словотвірного типу $Z_{\text{adj}} + \text{-ák/-iak}$ відносяться, як уже було згадано вище, до стилістично забарвлених лексичних одиниць, за винятком слова *slamenák*.

Серед невеликої кількості універбів, утворених шляхом еліптичної субстантивациї, нейтральними є одиниці, в яких опущена лексема *peniaze* (*výživné, cestovné, prepitné*), що також пояснюємо частотою їхнього вживання у повсякденному мовленні. Натомість лексеми *trvalá, hlavný, ženská* становлять стилістично маркований лексичний фонд.

Отже, можемо зробити висновок, що універбація є одним із важливих чинників розвитку лексику словацької літературної мови. Спостереження над процесом універбації засвідчує його продуктивність, насамперед у розмовному стилі, в сфері професійного мовлення. Найчастіше перетворення зазнають ті найменування, які найбільше використовуються у повсякденному життєвому: в побуті, на виробництві тощо.

Стійкі словосполучення є активним способом поповнення номінативної системи словацької літературної мови. Нові аналітичні назви створюються

спеціалістами різних галузей наук, а в процесі засвоєння цих термінологічних словосполучень у повсякденному вжитку відбувається формальне перетворення декількаслівного/двослівного найменування в однослівне. Продуктивність універбації зумовлюється ступенем поширення стійких найменувань у розмовному мовленні.

Оскільки основним джерелом нашого матеріалу був “Короткий словник словацької мови”, у якому з огляду на обмежений обсяг не відбиті активно вживані сьогодні лексеми-продукти універбації, то вважаємо, що перспективним напрямком дослідження може бути вибірка й аналіз універбів із Корпусу текстів словацької мови. Це дало б можливість ширше розглянути динаміку процесів універбації. Ще іншим напрямком подальшого дослідження у цьому руслі може бути порівняння результатів процесу універбації з подібними явищами в інших слов’янських мовах, зокрема в українській.

Література

1. Українська мова. Енциклопедія / за ред. Русанівського В.М., Тараненка О.О. і кол. – К. : „Українська енциклопедія”, 2004. – 822 с.
2. Думчак І.М. Універбація в українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. Наук: спец. 10.02.01 „Українська мова”. – Івано-Франківськ, 1998. – 16 с.
3. Думчак І.М. Суфіксальна універбація в текстах сучасної періодики // Лінгвістичні студії. Збірник наукових праць. Випуск 23. – Донецьк: ДонНУ, 2011. – С. 28 – 31.
4. Bosák J. O vymedzení univerbizácie // Slovenská reč. – 1987. – Roč. 52, №4. – S. 231–237.
5. Encyklopédia jazykovedy. Zostavovateľ Jozef Mistrík – Bratislava: Obzor, 1993. – 513 s.
6. Furdík J. Slovenská slovotvorba. – Prešov: Náuka, 2004. – 200 s.
7. Horecký J. Slovotvorná sústava slovenčiny. – Bratislava: Veda, 1959. – 218 s.
8. Horecký J., Buzássyová, K., Bosák, J. Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. – Bratislava: Veda, 1989. – 434 s.
9. Masár I. Příručka slovenskej terminológie. – Bratislava: Veda, 1991. – 191 s.

К ВОПРОСУ ПРОЦЕССА УНИВЕРБАЦИИ В СОВРЕМЕННОМ СЛОВАЦКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ

О.І. Гуменна

Аннотация

Статья посвящена производным наименованием словацкого литературного языка, образованным путем універбації. Універбы анализируются через призму словообразовательных типов и ономаσιологических

категорий. Рассматриваются стилистически окрашенные и нейтральные продукты универбации.

Ключевые слова: универбация, универб, ономаσιологическая категория, словообразовательный тип, словообразовательный формант.

ON THE PROCESS OF UNIVERBATION IN THE CONTEMPORARY SLOVAK LANGUAGE

Oksana Humenna

Summary

The paper deals with derived appellations in standard Slovak that originated in the process of univerbation. Univerbated names are explored from the point of view of word-forming types and onomasiological categories. Our attention is focused on stylistically marked and unmarked results of univerbation.

Key words: univerbation, univerbated appellation, onomasiological category, word-forming type, word-forming formant